

Grzegorz Ostasz

Struktury cywilne Polskiego Państwa Podziemnego w Kolbuszowej : powiatowa Delegatura Rządu – „Ogniwo nr 9”

Rocznik Kolbuszowski 10, 165-178

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Struktury cywilne Polskiego Państwa Podziemnego w Kolbuszowej. Powiatowa Delegatura Rządu – „Ogniwo nr 9”

Podstawą dla Polskiego Państwa Podziemnego z lat drugiej wojny światowej były niepodległościowe organizacje konspiracyjne zarówno o charakterze wojskowym, jak i politycznym. Tworzyły się w zasadzie spontanicznie na całym terytorium okupowanego przez Niemców i Sowieców kraju. Jednocześnie już jesienią 1939 r. rozpoczęły się zabiegi zmierzające do powołania podziemnej centralnej władzy administracyjnej. Miała ona stanowić kontynuację przedwojennej administracji publicznej. Statut Służby Zwycięstwu Polski mówił o konieczności tworzenia „ośrodków tymczasowej władzy narodowej w Kraju”¹. Również gabinet gen. Władysława Sikorskiego podjął próby ustanowienia na terenie okupowanej Polski rządowego organu wykonawczego. Początkiem 1940 r. ustalono, iż krajowy komisarz cywilny, wyposażony w prerogatywy ministra, pełniłby funkcję delegata (pełnomocnika) rządu emigracyjnego.

Nadzieje na powtórkę sytuacji z pierwszej wojny światowej i rychłą klęskę okupantów przyspieszyły budowę administracji rządowej, która miała być przygotowana do sprawowania władzy na wyzwolonej „bezpieńskiej polskiej ziemi”. Zadania takiej administracji obejmowały nadto współpracę z rządem emigracyjnym, sprzymierzonym z Francją i Wielką Brytanią, ścisłą współpracę ze Związkiem Walki Zbrojnej (Armią Krajową) oraz udział w planowaniu powstania powszechnego, a także szeroko rozumiane konsolidowanie społeczeństwa i kierowanie jego oporem przeciwko niemiecko-sowieckiej okupacji.

W lutym 1940 r. we Francji powstał projekt delegatury krajowej. W dwa miesiące później uformowano załączek wymiaru

---

¹ *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, t. I, Wrzesień 1939 – czerwiec 1941, Londyn 1970, s. 31-32.

sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego. Z kolei 16 czerwca 1940 r. do Warszawy dotarł płk Jan Skorobohaty-Jakubowski („Kaczmarek”, „Vogel”), który pełnił rolę Tymczasowego Delegata Rządu. Wkrótce powołano Zbiorową Delegaturę Rządu, w której skład weszli reprezentanci tak zwanej „grubej czwórki” politycznej – to jest PPS, SN, SL, SP – oraz Komendant Główny ZWZ. Jednak dość szybko, bo we wrześniu 1940 r., członkowie Delegatury Zbiorowej słusznie uznali, że „tylko jednoosobowy reprezentant [...] może być odpowiedzialny za pracę rządu”².

Kandydatem na Głównego Delegata Rządu został Cyryl Ratajski. Nominacja Ratajskiego z 3 grudnia 1940 r. zakończyła długotrwały i skomplikowany etap konstytuowania się Delegatury Rządu. Odtąd w Polskim Państwie Podziemnym funkcjonowała – równoległe do konspiracji wojskowej oraz porozumienia partii i stronnictw – terenowa reprezentacja rządu emigracyjnego. Jej istnienie podkreślało ciągłość struktur państwowych Rzeczypospolitej, a zarazem akcentowało dążenie do odzyskania niepodległości i suwerenności.

30 lipca 1942 r. kierowana przez gen. Władysława Sikorskiego Rada Ministrów przyjęła prezydencki dekret o tymczasowej organizacji władz na ziemiach polskich. Niestety, niebawem z obowiązków Głównego Delegata Rządu musiał zrezygnować schorowany Ratajski. Nowy Delegat Główny – Jan Piekalkiewicz z SL – objął urząd 17 września 1942 r. Wkrótce, bo 19 lutego 1943 r., został jednak aresztowany przez gestapo; zmarł w wyniku tortur podczas śledztwa. Kolejnym Pełnomocnikiem Rządu został Jan Stanisław Jankowski („Soból”) z SP. 9 stycznia 1944 r. powstała Rada Jedności Narodowej, która uzyskała status swobodnego parlamentu Polski Podziemnej. Deklaracja programowa RJN – *O co walczy Naród Polski* – określiła główne cele i zadania wojenne Rzeczypospolitej oraz program przebudowy społeczno-gospodarczej państwa w okresie pokoju. Od wiosny 1944 Delegat Rządu Jankowski występował w randze wicepremiera. Do powołanej latem tego roku Krajowej Rady Ministrów weszli trzej zastępcy Delegata Rządu: Adam Bień (z SL), Stanisław Jasiukowicz (z SN), Antoni Pajdak (z PPS).

Coraz sprawniej funkcjonowały kolejne departamenty delegatury; otrzymały one kompetencje ministerstw rządowych. Centralny aparat delegatury stanowiły: Departament Prezydyjalny, Departament Spraw Wewnętrznych, Departament Sprawiedliwości, Departament Pracy i Opieki Społecznej, Departament Rolnictwa,

² *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, t. VI, *Uzupełnienia*, Londyn 1989, s. 85.

Departament Skarbu, Departament Przemysłu i Handlu, Departament Poczty i Telegrafów, Departament Likwidacji Skutków Wojny, Departament Komunikacji, Departament Informacji i Prasy, Departament Robót Publicznych i Odbudowy, Departament Oświaty i Kultury, Departament Obrony Narodowej.

Równocześnie rozbudowywano aparat terenowy delegatury. Podstawową jednostką stały się okręgi (województwa) – było ich szesnaście – którym podlegały starostwa oraz wydzielone delegatury grodzkie. Początkiem 1944 r. personel „sieci administracyjnej” Delegatury Rządu liczył ponad 15 000 ludzi. Większość z pracowników podziemia rządowego stanowili ludzie, którzy ze względu na wiek znaleźli się poza strukturami konspiracyjnego wojska. Inna sprawa, że podczas werbunku do administracji rządowej brano pod uwagę fachowość i doświadczenie.

Do ważnych obowiązków bieżących Delegatury Rządu należało przygotowanie do objęcia władzy cywilnej w chwili ustania okupacji, ale także pomoc i ochrona przed grabieżą kulturalną i gospodarczą ze strony okupanta, konspiracyjna propaganda oraz akcje charytatywne. Sprawnie funkcjonowały organa bezpieczeństwa Delegatury Rządu, to jest Państwowy Korpus Bezpieczeństwa, który stanowił konspiracyjną policję, Straż Samorządowa, czyli podziemna policja terytorialna oraz Straż Obywatelska. Początkiem 1944 r. zaistniały Komisje Badania i Rejestracji Zbrodni Okupanta w Polsce (kryptonim „Niezapominajka”). Ich zadaniem było zbierać i opracowywać materiały o okupacyjnym terrorze i zbrodniach. Szczególną rolę pełnił Departament Informacji i Prasy. Przeciwstawiał się propagandzie okupacyjnej, przekazywał społeczeństwu rzetelne informacje, podtrzymywał nadzieję i wolę walki. Departament redagował też „Rzeczpospolitą Polską”, centralny organ Delegatury Rządu.

Prowadząc opiekę społeczną, Delegatura Rządu współpracowała z Radą Główną Opiekuńczą oraz z konspiracyjną organizacją ziemian „Tarcza” – „Uprawa”. Niemalą uwagi poświęcała działalności mecenasowskiej wobec „jednostek wartościowych”, uczonych, artystów, literatów. 27 września 1942 r. Delegatura Rządu powołała Tymczasowy Komitet im. Konrada Żegoty, którego celem była wszechstronna pomoc ludności żydowskiej. W grudniu tego roku komitet przekształcił się w Radę Pomocy Żydom. W terenie funkcjonowały również organa sądownicze delegatury: Cywilne Sądy Specjalne i Komisje Sądzące Walki Podziemnej. Pilnowały przestrzegania podziemnych kodeksów postępowania. Miały prawo wydawania wyroków śmierci, orzekały również infamie, udzielały nagan i upomnień. Departamenty oraz wszystkie okręgi delegatury zostały wymiernie wzmocnione na przełomie lat

1943 i 1944 dzięki scaleniu aparatu administracji zmilitaryzowanej AK, tak zwanej „Teczki”. Podziemna ekspozytura rządowa przejęła wówczas zespoły zdyscyplinowanych, doświadczonych w pracy konspiracyjnej fachowców.

Autentyczny sprawdzian Delegatura Rządu przeszła latem 1944, kiedy w ramach akcji „Burza” planowano uaktywnić – i ujawnić – wszystkie struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Zakładano, że po zwycięstwie nad Niemcami dowódcy AK będą występować – „wraz z mającym się ujawnić przedstawicielem władzy administracyjnej”³ – w charakterze gospodarzy wobec Sowietów. Specjalne zadania delegatury miały objąć nadzór nad sytuacją polityczną, uruchomienie wszystkich szczebli administracji i odbudowę życia społecznego. Niestety, bezpardonowa polityka Sowietów wymusiła zmianę strategii polskiego podziemia. Początkiem lipca 1944 r. „centrala” warszawska zakazała ujawniania powiatowych delegatur rządu, „o ile przed wkroczeniem wojsk sowieckich [...] nie dojdzie do porozumienia polsko-sowieckiego”. W konspiracji miały pozostawać organa wykonawcze administracji rządowej, a nade wszystko struktury policji i wywiadu.

W praktyce koniec okupacji niemieckiej okazał się początkiem okupacji nowej, sowieckiej. „Burzowy” wysiłek AK i Delegatury Rządu nie mógł przynieść zakładanych skutków. Został udaremniony przez sowiecki terror. Funkcjonowanie Polskiego Państwa Podziemnego zostało przerwane w najważniejszym momencie. Wygasanie działalności Delegatury Rządu korespondowało z nastrojami społeczeństwa polskiego. Wiosną 1945 nasilił się strach wywołany postępowaniem ZSSR, „sojusznika naszych sojuszników”. Jednocześnie pojawiła się złudna nadzieja na porozumienie z komunistami i odbudowę demokratycznego państwa. Do negocjacji dało się nakłonić szesnastu czołowych przedstawicieli podziemia z Delegatem Rządu Janem Stanisławem Jankowskim i Komendantem Głównym AK gen. Leopoldem Okulickim. Niestety, zapłacili za to najwyższą cenę. Jałtańska zgoda aliantów na sowiecką dominację w Europie Środkowej ułatwiła spacyfikowanie podziemnych struktur Rzeczypospolitej.

21 czerwca 1945 r. w Moskwie Stalin powołał marionetkowy Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Tego samego dnia, również w Moskwie, zapadł bezprawny wyrok w procesie „szesnastu” przywódców Polskiego Państwa Podziemnego. Wkrótce, 27 czerwca, odbyło się w Krakowie ostatnie posiedzenie Rady Jedności Narodowej. Również w Krakowie, 1 lipca 1945 r., rozwiązana została

³ *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, t. VI, *Kwiecień 1943 – lipiec 1944*, Londyn 1976, s. 212.

Delegatura Rządu. Tym samym nastąpił kres Polskiego Państwa Podziemnego.

Mimo tragicznego końca Delegatura Rządu na Kraj okazała się strukturą konspiracyjnego państwa o wyjątkowym znaczeniu. Konsolidowała opór wobec okupantów. Wpływała na postawy moralne społeczeństwa. Funkcjonowała mimo okrutnych warunków wojennych i okupacyjnych, budząc szacunek u Polaków, u Niemców zaś niepokój. Delegat Główny jako wicepremier, delegaci okręgowi jako konspiracyjni wojewodowie oraz delegaci powiatowi jako podziemni starostowie, stanowili wyraźną reprezentację Rzeczypospolitej. Oczywiście delegatura nie zdobyła takiego rozgłosu jak Armia Krajowa. Konspiracyjna praca rządowej ekspozytury była mniej znana. Miała często charakter biurokratyczny, nie mogła wywoływać szerszego społecznego zainteresowania. Nie sprzyjała tworzeniu się legendy, jaka powstawała wokół AK. Bez Delegatury Rządu nie byłoby jednak Polskiego Państwa Podziemnego. Złożył się na to ogromny wysiłek wszystkich jej resortów. Wykonywały – na szczeblu centralnym oraz w okręgach i powiatach – wprawdzie żmudną, bo „urzędniczą robotę”, niezbędną jednak dla realizacji planów odbudowy suwerennego bytu państwowego. Były świadectwem mrówczej pracy w warunkach ekstremalnych nad odzyskaniem niepodległości i utrzymaniem ciągłości struktur państwa polskiego, które dla konspiratorów stanowiły wartość bezsporną.

***

W 1941 r. ustanowiona została Okręgowa Delegatura Rządu w Krakowie⁴. Na jej czele stanął dr Jan Jakóbiec („Taran”, „Karpacki”, „Kos”)⁵. Wojewódzka struktura administracji podziemnej objęła swoim zasięgiem większość powiatów województwa krakowskiego⁶ oraz jedenaście powiatów niedawnego województwa lwowskiego, które w 1939 r. trafiły pod okupację niemiecką, a mianowicie: Brzozów, Jarosław, Kolbuszowa, Krosno, Łańcut, Nisko, Przemyśl, Przeworsk, Rzeszów, Sanok, Tarnobrzeg.

Na początku 1943 r. w większości powiatów urzędowali

---

⁴ Por. G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941-1945*, Rzeszów 1996.

⁵ Zob. J. Jakóbiec, *Na drodze stromej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, redakcja naukowa, słowo wstępne, przypisy G. Ostasz, Kraków 2005.

⁶ Z 18 powiatów tego województwa poza granicami krakowskiej Okręgowej Delegatury Rządu znalazły się powiaty wcielone przez okupantów do Rzeszy, a mianowicie: Chrzanów, Bielsko, Żywiec oraz część powiatu Wadowice.

już konspiracyjni starostowie Podziemnego Państwa Polskiego. Wśród nich przeważali ludowcy (członkowie lub sympatycy SL); obsadzili kierownicze stanowiska w delegaturach w 18 powiatach. Dla czterech powiatów – to jest dla Krosna, Kolbuszowej, Tarnowa i Jasła – Delegat okręgowy Jakóbiec nie zaakceptował zgłoszonych kandydatów na starostów. Przez kilka miesięcy starostwa te wciąż „wakowały”. Kiedy SN i PPS zmieniły swój, początkowo zdecydowanie negatywny, stosunek do podziemnej administracji terenowej, konspiracyjny wojewoda Jakóbiec zaproponował im obsadzenie wakujących urzędów delegatów powiatowych. Socjaliści otrzymali Krosno i Tarnów, endecy Kolbuszową i Jasło⁷.

W ten sposób wakujący urząd konspiracyjnego starosty w Kolbuszowie, na który w 1942 r. nie znaleziono kandydata, został powierzony do obsadzenia Stronnictwu Narodowemu. Akurat ta partia nie była zbyt licznie reprezentowana w powiecie⁸. Mimo to z ramienia SN poszukiwania odpowiedniego kandydata prowadzili: Kazimierz Mirecki („Żmuda”), komendant Rzeszowskiego Okręgu NOW, N.N. „Pełka”, wysłannik Zarządu Okręgu SN Rzeszów, Piotr Waszkowski, Roman Wiącek (z Kolbuszowej) oraz inż. Stanisław Węglowski (jeden z potencjalnych kandydatów na urząd kolbuszowskiego starosty). Oparcie dla Powiatowej Delegatury Rządu w Kolbuszowej miała stanowić powiatowa struktura podziemnej administracji Stronnictwa Narodowego, to jest Służby Cywilnej Narodu⁹.

Wobec prób obsadzenia przez SN urzędu delegata powiatowego w Kolbuszowej jednoznaczne, negatywne, a nawet historyczne stanowisko zajęli ludowcy. W sprawozdaniu z 8 lipca 1944 r. Władysław Kojder („Zawieja”), przedstawiciel Okręgowego

---

⁷ *Ruch oporu na wsi małopolskiej w dokumentach konspiracyjnych Ruchu Ludowego (1940-1944)*, oprac. J. Buszko, A. Fitowa, J. Nowak, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 41-43. Por. Archiwum Studium Polski Podziemnej w Londynie [dalej: SPP], Kol. nr 5/1, *Ustalenia terytorialne KRM, komunikat z 19 sierpnia 1944 r.*; K. Kaczmarski, *Podziemie narodowe na Rzeszowszczyźnie 1939-1944*, Rzeszów 2003.

⁸ Por. K. Kaczmarski, *Podziemie narodowe*.

⁹ Archiwum IPN, Oddział w Rzeszowie [dalej: IPN Rz], t. 102 Kolbuszowa; Archiwum Państwowe w Rzeszowie [dalej: APR], zespół 108, sygn. 117, *Sprawozdanie za i półrocze 1944, „Boryna”*; *Ruch oporu*, s. 42, 356-357. *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956* (MSW Biuro „C”, Warszawa 1964, s. 97) podaje, że Roman Wiącek był po zakończeniu wojny prezesem konspiracyjnego Zarządu Powiatowego SN w Kolbuszowej.

Kierownictwa Ruchu Ludowego na dziewięć powiatów Małopolski Środkowej (tak zwana Delegatura „Lasu”), pisał: „Sprawa d[elegata] r[ządu] pałaca. Stosunek >>Nadleśnictwa<< do wysuwanego kandydata na d[elegata] r[ządu] inż. Węgl[owskiego] – stanowczo negatywny. Współpraca prawie niemożliwa. Przed wojną należał do Ozonu¹⁰. Nie miał kontaktu z pracą społeczną i wsią jako administr[ator] lasów ordynackich. Obecny stosunek do Ruchu [Ludowego] obojętny, bądź wrogi. Pracuje czynnie w AK. >>Nadleśnictwo<< stanowczo domaga się innego człowieka, uważając, że [Węglowski] podważyłby pracę Ruchu [Ludowego] w terenie”¹¹.

Wcześniej, bo 18 marca 1944 r., komendant Obwodu BCh Kolbuszowa Bolesław Nazimek („Wit”), który właśnie podpisał umowę o scaleniu z AK, pytał w liście do Władysława Jagusztyna („Oracz”), inspektora BCh i LSB na dziewięć powiatów Małopolski Środkowej:

„Co jest z delegatem rządu? Nikt do tego czasu o tym nic nie wie. Zwracają się do mnie z zapytaniami w tej sprawie, bo już nie mogą doczekać się, ale ja też nic nie wiem”¹².

O podobne wiadomości zabiegał również archiwista rzeszowskich struktur BCh Jan Bartnik („Mantysa”)¹³.

Tymczasem siłą w pełni gotową do uruchomienia konspiracyjnej administracji terenowej okazała się akowska administracja zmilitaryzowana („Teczka”). Stanowisko referenta cywilnego „Teczki” przy komendzie Obwodu AK Kolbuszowa sprawował sierż. N.N. „Kazimierz”. Obowiązki zastępcy szefa „Teczki” pełnił ppor. Wojciech Maciąg („Szary”, „Znicz”). Wiosną 1944 doszło do scalenia zrębów kolbuszowskiej Powiatowej Delegatury Rządu z „Teczką”. W rezultacie, jak informują sprawozdania i raporty różnych wydziałów krakowskiej Okręgowej Delegatury Rządu, na początku 1944 r. Powiatowa Delegatura Rządu w Kolbuszowej miała obsadzone stanowiska referenta bezpieczeństwa, referenta samorządowego, referenta aprowizacyjnego. Wszyscy zostali przejęci (scaleni) z „Teczki”. Z referentem aprowizacyjnym współpracowali: Michał Bieniasz (z „Rocha”), por. Kazimierz Fiszer („Las”), kwatermistrz Obwodu AK Kolbuszowa, jego zastępca N.N. „Głos” oraz ppor. Władysław Kisiel („Kempa”), oficer zaopatrzeniowy komendy Obwodu. Nadto, w wyniku wspomnianego scalenia administracji zmilitaryzowanej,

¹⁰ Obóz Zjednoczenia Narodowego nie miał nic wspólnego z ugrupowaniami narodowymi; miał charakter prorządowy. Tymczasem SN było w opozycji wobec obozu sanacyjnego.

¹¹ *Ruch oporu*, s. 356.

¹² Zakład Historii Ruchu Ludowego w Warszawie [dalej: ZHRL], sygn. VI/29, „Wit” do „Oracza”, 18 marca 1944 r.

¹³ Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura*, s. 214.

do kolbuszowskiej PDR został przyjęty cały zespół pracowników miejscowej „Teczki”. Odtąd współdziałanie konspiracji cywilnej z wojskową obejmowało również propagandę, za którą odpowiadał referent Komórki Informacji i Propagandy (KIP) Obwodu AK Kolbuszowa ppor. Michał Mokrzycki („Bartnik”, „Orlik”)¹⁴.

Wciąż jednak nie udawało się obsadzenie najważniejszego stanowiska w podziemnej administracji na szczeblu powiatu. W sprawozdaniu za pierwsze półrocze 1944 r., sygnowanym datą 5 lipca, komendant Obwodu AK Kolbuszowa kpt. Józef Rządcki („Boryna”, „Konar”) stwierdzał: „Dotychczas nie ma delegata powiatowego”. Następnie podawał, że „na polecenie władz delegatury czynności jego [delegata] sprawuje od 1 czerwca 1944 r. referent wojskowy [„Teczki”]. Jest on w stałym kontakcie z k[omendą] o[bwodu]”. Było to zgodne z protokołem scaleniowym, który przewidywał tymczasowe pełnienie przez referenta „Teczki” obowiązków delegata powiatowego. Według różnych relacji latem 1944 r. funkcję referenta cywilnego sprawował już nie sierż. N.N. „Kazimierz”, tylko por. Jerzy Maria hr. Tyszkiewicz („Koral”)¹⁵.

Ciekawy pomysł na obsadzenie stanowiska konspiracyjnego starosty powiatowego w Kolbuszowej 8 lipca 1944 r. zgłosił Władysław Kojder („Zawieja”). Kojder zaproponował, by mianować delegatem w Kolbuszowej Stanisława Władykę („Zawisza”), prawnika, członka SL, do września 1939 r. wicestarostę w Węgrowie. Miałby on – według Kojdra – dojeżdżać regularnie do Kolbuszowej koleją. Co ciekawe, Kojder nie wspominał, że Władyka był już wtedy konspiracyjnym starostą w Łańcucie. Pomysł doczekał się wstępnych przygotowań. Otóż według meldunku por. Zdzisława

¹⁴ *Protokół scalenia aparatu Tymczasowej Administracji Rządowej i „Teczki” na szczeblu Okręgu „Wisła” i „Schroniska” w czasie od 3-30 listopada 1943 r.*, zbiory A. Zagórskiego (Kraków), II-350; IPN Rz, t. 102 Kolbuszowa; E. Brydak, *Wojskowy ruch oporu na Rzeszowszczyźnie*, Kraków 1989, s. 86. Po scaleniu ppor. Maciąg nie wszedł do PDR. Kiedy w maju 1944 r. poległ plut. pchor. Józef Micek („Gustaw”, „Zbych”), wtedy por. Maciąg przejął dowództwo Placówką AK Kolbuszowa Dolna. APR, zespół 108, sygn. 117, *Sprawozdanie za I półrocze 1944*, „Boryna”; A. Zagórski, *Z badań nad strukturą organizacyjną ruchu oporu w Rzeszowszczyźnie (Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa)*, „Studia Historyczne” 1968, z. 1, s. 102. Zob. też: Z. Sokół, *Rzeszowska prasa konspiracyjna (1939-1945)*, Rzeszów 1989, s. 63.

¹⁵ APR, zespół 108, sygn. 117, *Sprawozdanie za I półrocze 1944*, „Boryna”; H. Dudzińska, *Kazimierzowi Osetkowi ku wspomnieniu*, „Niwa” 1991, nr 9, s. 4-5; tejsze: *Skazani na Rosję...*, cz. III, *Jerzy Maria hr. Tyszkiewicz*, „Niwa” 1991, nr 10, s. 6; Brydak, s. 87. Por. Tyszkiewicz został aresztowany w październiku 1944 r. przez NKWD; zmarł 31 sierpnia 1945 r. z wycieńczenia w łagrze.

Kunstmana („Grottger”), oficera wywiadu komendy Obwodu AK Łańcut, ludowcy, pracownicy tamtejszej Powiatowej Delegatury Rządu, „wykazują dużą ruchliwość w terenie naszym [...] i sąsiednich powiatów”. Por. Kuntsman odnotował dwukrotne wyjazdy Władyki do Kolbuszowej¹⁶. Prawdopodobnie wiązały się one właśnie z gorliwością SL do obsadzenia urzędu kolbuszowskiego delegata.

Wiadomo, że do sierpnia 1943 r. podległy Delegaturze Rządu Państwowy Korpus Bezpieczeństwa nie zdołał obsadzić następujących powiatów w Okręgu Krakowskim: Mielec, Łańcut, Tarnobrzeg, Kolbuszowa, Nisko, Przeworsk¹⁷. Jednak po paru miesiącach stan konspiracyjnej policji w powiecie kolbuszowskim wyraźnie się poprawił. Formowanie struktur PKB rozpoczęto na gruncie akowskiej Wojskowej Służby Ochrony Powstania. Wiosną 1944 kolbuszowski inspektor WSOP por. Józef Guzenda („Ryś”) przekazał część swych ludzi pod komendę cywilną. Dowódcami drużyn (posterunków) PKB stali się: w Kolbuszowej Górnej – Antoni Wąsik, w Porębach Kupieńskich – Władysław Niezgoda („Mucha”), w Sokołowie – Marian Słonina („Argus II”). W powiatowej komendzie PKB znalazło się trzech policjantów „granatowych”, którzy już wcześniej ściśle współpracowali z konspiracją wojskową. Powiatową komendę PKB objął Wacław Wąsowicz („Góral”). Pomocnicze oddziały bezpieczeństwa tworzone na podstawie LSB, którą dowodził Józef Gorzelany („Bomba”). Prawdopodobnie były to formacje Straży Samorządowej i Straży Obywatelskiej. Do struktur PKB i SS, które podlegały delegaturze, mieli być odkomenderowani również starsi wiekiem, nie przeszkoleni wojskowo i nie uzbrojeni członkowie oddziałów BCh, scalonych 9 grudnia 1943 r. z Armią Krajową. Porozumienie w tej sprawie uzgodnił z przedstawicielem PDR ppor. Bolesław Nazimek („Drzazga”), po scaleniu BCh drugi zastępca komendanta Obwodu AK Kolbuszowa¹⁸.

---

¹⁶ IPN Rz, t. 102 Łańcut; APR, zespół 108, sygn. 128, *Do „Składu drzewa” dla „Wacława”, sprawozdanie za czas od 20 lutego do 20 marca 1944 r.*; *Ruch oporu*, s. 356-357. Por. ZHRL, sygn. VI/30, K.O. „Łosoś”, *Ref. Wojsk.*, 24 października 1943 r.

¹⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Oddz. VI, sygn. 202/II-33, *Sprawozdanie o PKB do dnia 9 października 1943 r.*; SPP, MSW 12, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Organizacyjno-Inspekcyjnego Wydziału Bezpieczeństwa „Sieci”, od 1 października 1942 do 1 listopada 1943 r.*

¹⁸ APR, Sr 617/49, *Akta Władysława Strumskiego*; J. Sowa, *Relacja pisemna*, 14 maja 1983 r., mps, zbiory G. Ostasza (Rzeszów). Ppor. Nazimek był oficerem ZWZ-AK odkomenderowanym w 1943 r. do BCh dla przyśpieszenia akcji scaleniowej. Zob. też: J. Mytych, *Ruch Ludowy w okresie okupacji niemieckiej na terenie powiatu Kolbuszo-*

Natomiast w ramach również podporządkowanych delegaturze struktur Walki Cywilnej, przemianowanych następnie na Opór Społeczny, powiat kolbuszowski podlegał rzeszowskiemu kierownikowi Inspektoratu Walki Cywilnej (Oporu Społecznego). Analogicznie do siatki terenowej AK inspektorat Walki Cywilnej został uformowany na bazie trzech powiatów, to jest rzeszowskiego, dębickiego i kolbuszowskiego. Już od lata 1943 stanowisko inspektorackiego kierownika Walki Cywilnej, a następnie Oporu Społecznego, sprawował Władysław Martynuska („Zagroda”, „Nałęczę”), prawnik, dowódca jednego z Oddziałów Specjalnych LSB w powiecie rzeszowskim, a potem również powiatowy delegat rządu (konspiracyjny starosta) w Rzeszowie¹⁹.

Latem 1943 prace organizacyjne na terenie powiatu kolbuszowskiego rozpoczął Wydział Bezpieczeństwa Okręgowej Delegatury Rządu w Krakowie. Z dokumentów wynika, że podjęto wówczas – niestety, nie wiadomo na ile skuteczną – próbę uruchomienia podległej delegaturze siatki wywiadu antykomunistycznego. Zainicjowano również starania nad zorganizowaniem zespołów wywiadowczych w ramach tak zwanego działu mniejszości („dział ukraiński”) oraz działu polskich tajnych organizacji politycznych. Z jednego ze sprawozdań Wydziału Bezpieczeństwa ODR z sierpnia 1943 r. wynika, że wywiad delegatury na terenie okręgu pracował dzięki tak zwanym „centralom” informacyjnym w Krakowie, Dębicy, Sanoku, Przemyślu, Rzeszowie. Natomiast pojedynczy informatory zostali pozyskani w Jaśle, Jarosławiu, Kolbuszowej, Krośnie, Nowym Sączu, Nowym Targu, Tarnobrzegu²⁰.

---

wa, 2 listopada 1967 r., mps, ZHRL, R-VI-Rz-3/258; S. Kosiorowski-Zarzycki, *Wspomnienia z udziału w podziemnym froncie Puszczy Sandomierskiej*, mps, tamże; J. Mikrut, *Organizacja „Rocha” i BCh w powiecie dębickim*, mps, tamże.

¹⁹ *Ruch oporu*, s. 356; W. Martynuska, *Życiorys*, mps, zbiory S. Martynuski (Rzeszów), s. 2, 4-5; G. Ostasz, *Władysław Martynuska*, „*Studia Rzeszowskie*” 1997, t. 4, s. 170-176; tegoż, *Martynuska Władysław*, w: *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939-1956*, t. 4, Kraków 1999, s. 123-125. Zob. też: J. Baran, *Uwagi w sprawie działalności politycznej i wojskowej Stronnictwa Ludowego w powiecie Rzeszów w czasie okupacji*, 1959, mps, ZHRL, R-355, s. 2, 7; M. Urbanik, *Żelazne kompanie Batalionów Chłopskich w powiecie rzeszowskim „Radło” 1939-1945*, Strzyżów 1994, s. 36, 111.

²⁰ AAN, sygn. 202/II-15, *Protokół z rozmowy z Naczelnikiem Wydziału Bezpieczeństwa Okręgu Krakowskiego z 13 sierpnia 1943 r.*; tamże, „*Szczucki*” (Kraków); SPP, MSW 12, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Organizacyjno-Inspekcyjnego Wydziału Bezpieczeństwa „Sieci”, od 1 października 1942 do 1 listopada 1943 r.*

Ważną rolę w pracach Delegatury Rządu pełniło tajne nauczanie. Obowiązki inspektora szkolnego w kolbuszowskiej Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury pełnił od drugiej połowy 1943 r. Bolesław Nazimek („Cichy”). Wcześniej tajne nauczanie w powiecie kolbuszowskim podlegało rzeszowskiej PKOiK. Oprócz Nazimka do podziemnych władz oświatowych w Kolbuszowskim należeli: ppor. Gabriel Marek („Lis”), przed wojną kierownik szkoły powszechnej, Kazimierz Skowroński („Figa”, „Kowal”, „Piwo”), Maria Frączek, referent do spraw szkolnictwa powszechnego i średniego, Zygmunt Żytkowski („Kufel”), filolog klasyczny, referent do spraw szkolnictwa średniego, Michał Winogradzki. Z preżniami funkcjonującym w powiecie tajnym nauczaniem byli związani: ppor. Józef Guzenda („Pszczola”, „Rys”), inspektor WSOP i dowódca Placówki AK Sokołów-Nienadówka, Jan Bolesław Ożóg („Sól”), referent propagandy Placówki AK Sokołów Małopolski, Jan Nowiński, ks. Władysław Smoleń („Szumilas”, „Tylka”), kapelan Obwodu AK Kolbuszowa, ks. dr Szczepan Szydelski²¹.

Zanim pod koniec lipca 1944 r. zaczęła się w powiecie „Burza”, została sporządzona lista kandydatów na wójtów i sołtysów. Znaleźli się na niej: Michał Jadach, Franciszek Kopa, Piotr Paleczny, Andrzej Kiełb, Maciej Guzek²².

27 lipca 1944 r. o godzinie 21.30, podczas walk „burzowych”, kpt. Rządcki nawiązał pierwszy kontakt z mjr N. Czernikowem, dowódcą oddziału Armii Czerwonej operującego w powiecie kolbuszowskim. Komendant Obwodu starał się omówić z sowieckim oficerem zasady dalszej współpracy, a przy okazji poruszył także pewne sprawy „polityczne”. Mjr Czernikow oświadczył, „że wiadomo mu o delegatach rządu i ich zadaniach”. Zapewnił również kpt. Rządckiego „o pełnej swobodzie administracyjnej” dla Polaków²³. W następnych dniach, co prawda, doszło do kolejnych, wspólnych, akowsko-sowieckich działań bojowych przeciwko Niemcom, choćby 30 lipca wzdłuż szosy Kolbuszowa-Sędziszów²⁴. Trudno natomiast

²¹ G. Brzęk, *Tajna oświata cywilna i wojskowa w Rzeszowskim i Dębickim w mrokach hitlerowskiej okupacji*, Rzeszów 1988, s. 71-75; B. Chrzan, *Tajne władze oświatowe w powiatach podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. XI, 1970, s. 59; J. Draus, R. Terlecki, *Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 126-127.

²² Ostasz, *Krakowska Okręgowa*, s. 215.

²³ G. Ostasz, A. Zagórski, *Akcja „Burza” w Inspektoracie AK Rzeszów*, Kraków 2003, s. 84.

²⁴ Por. G. Ostasz, *Raport kpt. Łukasza Ciepłińskiego po „Burzy” w Inspektoracie AK Rzeszów*, „Czasy Nowożytne”. Periodyk poświęcony

wskazać naprawdę samodzielne działania administracyjne, które mogła w tym czasie podjąć strona polska. Być może za ich przejaw – przynajmniej do pewnego stopnia – można uznać zorganizowanie akowskiej komendy miasta w Kolbuszowej. Inny przykład to tymczasowe zadania policyjne, jakie pełnili wyznaczeni żołnierze Kolbuszowskiego Obwodu AK (między innymi z oddziałów WSOP) a prawdopodobnie również członkowie podległych delegaturze formacji PKB. Podczas akcji „Burza” przedstawiciele powiatowej delegatury pomagali w aprowizacji walczących z Niemcami oddziałów AK. Starali się również uczestniczyć w zabezpieczaniu zapasów żywności dla ludności cywilnej.

Wkrótce po zakończeniu okupacji niemieckiej rozpoczął się – 7 sierpnia 1944 r. – ważny, jak się wkrótce okazało, etap swoistej kontrakcji administracyjnej ze strony komunistów. Tego dnia członkowie Polskiej Partii Robotniczej w Kolbuszowej utworzyli załazek milicji²⁵. W tym samym czasie sowiecki pułkownik, który sprawował funkcję komendanta wojennego w Kolbuszowej, oświadczył, że akowska komenda miasta będzie mogła istnieć dopóty, dopóki „ludzie PKWN” nie zorganizują Powiatowej Rady Narodowej. 15 sierpnia PRN stała się faktem. Tym samym zakończyły się legalne próby organizowania polskiej administracji rządowej. Dalsze, stopniowo zamierające działania, PDR prowadziła już wyłącznie w warunkach ponownej, tym razem antysowieckiej i antykomunistycznej konspiracji.

Kolbuszowska podziemna administracja rządowa wysłała swoich reprezentantów na sierpniowe i wrześniowe odprawy powiatowych delegatów rządu z terenów Podokręgu Rzeszowskiego AK zajętych przez Armię Czerwoną²⁶.

W tym czasie struktury delegatury i Armii Krajowej starały się zaradzić wyjątkowo niebezpiecznej dla przyszłości państwa

---

dziejom polskim i powszechnym od XV do XX wieku, t. V, Toruń 1998, s. 155-166.

²⁵ Niedługo potem rozpoczęły się prace organizacyjne wokół kolbuszowskiego Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, na którymi kierował absolwent kujbyszewskiej szkoły NKWD, kpr. Henryk Mor. Zob. Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944-1949*, Rzeszów 1998.

²⁶ AAN, Oddz. VI, sygn. 203/XI-4, *Meldunek sytuacyjny kpt. Ł. Ciepłińskiego z działania Grupy Operacyjnej 24 Dywizji Piechoty AK z 29 lipca 1944 r., godzina 22.00*; E. Brydak, *Okres drugiej konspiracji*, mps, zbiory S. Martynuski (Rzeszów), s. 19, 24-25, 36; tegoż: „*Muzeum w akcji „Burza”*”, mps, tamże, s. 20-21; J. Łopuski, *Losy Armii Krajowej na Rzeszowszczyźnie (sierpień-grudzień 1944). Wspomnienia i dokumenty*, Warszawa 1990, s. 47.

podziemnego sytuacji. Z inspiracji rzeszowskiej AK już od połowy sierpnia 1944 r. komenda Krakowskiego Okręgu AK zabiegała o utworzenie tak zwanego Rzeszowskiego Podokręgu Delegatury Rządu. 2 września płk Kazimierz Putek („Zworny”), komendant Podokręgu AK Rzeszów, zawiadomił płk Edwarda Godlewskiego („Garda”), komendanta Okręgu AK Kraków, o rozmowach, jakie przeprowadził z reprezentacjami powiatowych delegatur rządu z terenu Rzeszowszczyzny. Komendant Podokręgu uzgodnił, że „sprawy polityczne należą wyłącznie do kompetencji” delegatów powiatowych. Według płk. Putka uściślony i usprawniony miał zostać sposób kontaktowania się konspiracyjnej administracji rządowej z Armią Krajową. „W pewnych obszarach – twierdził komendant Podokręgu Rzeszowskiego AK – [...] szwankuje bez powodu, a ze szkodą dla pracy”. Na zwierzchniego delegata terenów zajętych przez Armię Czerwoną przewidywano zrazu delegata powiatowego w Rzeszowie Władysława Martynuskę. Plan ten nie został jednak wcielony w życie. Martynuska utracił bowiem regularną łączność z krakowską ODR; linia frontu sowiecko-niemieckiego uniemożliwiała wszelkie kontakty. Aby uniknąć powtórzenia nader trudnej sytuacji, Jakóbiec wyznaczył starostę tarnowskiego Stanisława Wodzińskiego do pełnienia obowiązków zwierzchnika polskiej administracji dla powiatów okręgu zajętych przez wojska sowieckie. Na rezerwowego zwierzchnika wybrał zaś Eugeniusza Fedynę, starostę z Nowego Sącza. Obaj mieli odtworzyć łączność z odciętymi od ODR terenami, nadto zrekonstruować sieć „administracji samorządowej” i utrzymać ją w gotowości do ewentualnego podjęcia pracy²⁷.

Na przełomie 1944 i 1945 r., opierając się na niedawnych ustaleniach delegata okręgowego Jana Jakóbca, które oddawały kierownictwo administracji powiatu kolbuszowskiego w ręce SN, starano się, by urząd konspiracyjnego starosty objął ppor. Mieczysław Liwo („Milik”)²⁸, który właśnie wtedy dotarł z popowstańczej Warszawy do Rzeszowa. Wkrótce okazało się, że była to już ostatnia w całym okręgu krakowskim próba obsadzenia urzędu starosty z ramienia rządu emigracyjnego²⁹.

²⁷ SPP, sygn. 3.9.2.11.2, *Do „VII/0014” dla „0/3”, 12 sierpnia 1944 roku, godz. 15.00; Raport sytuacyjny dla ODR z dnia 29 sierpnia 1944 roku*, zbiory Z. Kuśnierz (Rzeszów); AAN, Oddz. VI, sygn. 202/XXII-2, *Samorząd, grudzień 1944 roku, „Krzywicki”*; tamże, 203/XI-4, „X” do ... 2 września 1944 roku; Martynuska, s. 2, 4-5, zbiory S. Martynuski (Rzeszów).

²⁸ Syn Józefa Liwo, przedwojennego prezesa Zarządu Okręgowego SN.

²⁹ IPN Rz, t. 101, k. 75; M. Liwo, *Życiorys*, 3 listopada 1958 r., mps, zbiory I. Liwo (Rzeszów).

Kiedy nastąpiło rozwiązanie Armii Krajowej w Podokręgu Rzeszowskim, nastąpił też kres jakichkolwiek prac powiatowych struktur delegatury rządu.

**The Civilian Structure of the Polish Underground
State in Kolbuszowa.
The Poviats Delegation for Kolbuszowa**

The aim of this article is to reconstruct the structure, role and tasks of the Poviats Delegation for Kolbuszowa-the Polish Underground State administration during the Second World War. The achievements of the civilian structures of the Polish Underground State have not been properly studied in the Polish historiography so far and it was the central, voivodeship and poviats level where the underground administration functioned exceptionally well. It became an unprecedented- in the whole occupied Europe in the years 1939-1945-example of ruling the country in extreme conditions. The following article also focuses on the personnel, tasks, competence and examples of the co-operation between the underground local government and the military structures of the underground state, that is with the Polish Home Army (for instance, during the operation "Burza" in the summer of 1944). In addition, we mentioned the main areas of the involvement, that is secret teaching and the supervision over the preparation of the self-government personnel at the local level. Unfortunately, scarce sources do not allow to present the complete history of the Poviats Delegation for Kolbuszowa, an underground agency of Polish government in exile.